

Артишоки

Олена Пчілка

Ви знаєте, що таке артишоки? Які вони?

Спробуйте, мій провінціальний друже, попитать отак скількох ваших знайомих, то ви побачите цікаву річ: ні один з них не признається, що він не знає і не бачив на своєму віку артишоків. А чому б, здається, і не признатись?.. Ну, отже! Не признається... Почне говорити щось невиразне, говоритиме з міною похмурою, зморщивши брови, одначе пік, мовби він тую овоч їв. Через що ж се так ведеться? Через те, здається мені, що і той, хто не Личин артишоків, з певністю знає одно: що артишоки якась панська річ. Ну, то як же таки признатись, що навіть і тямку про неї не маєш, коли навіть Меджі (пам'ятаєте у Гоголя ту сучечку з дуже панського дому?) згадує про сю потраву, подавану в її аристократичній господі!..

Отже, послушайте, що було з оцими самими артишоками в одній, теж панській, господі.

Одначе перше треба вам знати, яка то була господа і які то були пани. Господа була сільська, але суто панська, і була вона дуже гарна, поки фортуна — ота пані над нами — не справила її властителям, панам Свойським, лихого жарту, дуже похожего на руйнацію всього маєтку: ще татко пані Свойської заставив його в земельному банку, а муж пані ще облагородив маєток, перезастановивши його в дворянському банку. Правда, після сієї операції дом панів Свойських справді більше облагородився: пан покрив його залізною покрівлею і дав зверху дуже штучні комини, а пані купила нові коври і, для нового каміна в світлиці, дуже штучний бронзовий годинник з середньовіковими лицарями і з генієм часу на вершку. Одначе той геній щось-то не дуже поблагословив оселю панів Свойських, вона ще більше опускалась: будинок облупився самим непанським способом (про стайні вже й говорить нічого!). Муровані стовпці в брамі почали розвалюватись, і над всім двором немов повилося якесь павутиння упадку... Навіть бур'яни почали рости там, де їм зовсім не подобало уявлятися (найпаче буйно розрослись вони там, де колись була теплиця). Одним словом, хто знав оселю тую колись, той, їдучи тепер шляхом повз неї, говорив тільки: "Овва!.."

Звичайно, все те можна було б знов опорядити, якби гроші. Ба! Якби гроші! В тім-то й сила, що їх не було.

Одначе в домі панів Свойських був ще свого роду капітал, і, як вони сподівалися, значний капітал: то була їх красавиця дочка, панна Олімпіада.

Хоть се таке діло, що ще до себе требає капіталу, одначе різно буває: часом можна зробити дуже щасливий фінансовий зворот — навіть для цілої фамілії,— зручно знайшовши доброго купця на такі брівки, такі устонька і такий, мовляла мама, Чисто гречеський носик, який мала панна Олімпіада Аркадіївна. Таку вроду просто-таки можна було вважати за скритий капітал.

І вся фамілія так і вважала. Коли ж не сватали панну Олімпію багаті женихи, то причину сьому сі бачили тільки в тім, що таких женихів не було зовсім. "Де тепер ті багаті женихи? — говорила мама.— Все бог знає що!" І правда, все або дрібнота, або хоть і пани з добрих фамілій, але такі, що насилу самі держалися на тих "облагороджених" маєтках.

Так-то вже судилося панні Олімпії вродитися з такою гарною вродою в такі кепські часи!

Аж ось уявився — і навіть в близькому сусідстві панів Свойських — один обиватель, що його прямо-таки можна було назвати багатим женихом. Був він родом із Московської губернії, син багатого купця; батько одділив йому капітал, і на той капітал куплено було з торгів "імініє", що належало якраз дядькові пані Свойської, Євграфу Петровичу. Бідний Євграф Петрович! Які бенкети справляв він колись, які виїзди (Виїздом зветься в тих наших полтавських сторонах, разом — екіпаж, коні і візниця (чи краще сказати — убрання Його). (Приміт. Олени Пчілки) мав! А тепер довелося жити з ласки у зятя... На місто ж Євграфа Петровича оселився Хомутовников. Так, іменно так звався новий господар: Степан Кузьмич Хомутовников... Пані Свойська аж перепитала з жахом: "Як?! Хомутовников?!" — почувши вперше ім'я нового сусіди.

Тим часом новий господар порядкував собі в купленому маєтку. Був він хлопець ще молодий, але статечний; правда, "звізд з неба не хватав" (через те ж батько й не залишив його при комерції), а все ж управлятися з маєтком міг він доволі добре, тим більше, що мав при собі сивобородого помічника — земляка; земляк той не тільки радив йому, як вигідніше збирати й продавати свій хліб, а ще й скуповувати чужий; капітал же до того мався, і зносини купецькі були теж.

Молодий Хомутовников жив тихенько, великих знакомств з сусідами панями не заводив. Та, правду сказавши, не така-то в його була й подоба, щоб уявлятися в панських салонах: хоч був він собі хлопець здоровий, "ражий детина", але ж іменно та плебейська червоність лиця, та пелехата голова, та дебелисть і незугарність, та нескvapність і в розмові — не для салонів було те все!.. Отже, Хомутовников немовби сам відчував свою нездарність і, як говорили пани, "знав своє місце", а коли й доводилось йому бувати між людьми, то поводився тихо, навіть соромливо.

Говорили, що як приїхав він торгувати у Графовича пшеницю, то пан, дивлячись на його подобу та слухаючи його "да-с, точно-с", "нет-с, не сходно", подумав, що то тільки прикажчик з економії; аж уже як хлопчина виложив із свого череватого гаманця скільки тисяч та виписав помалу на папері, під умовою, Степан Хомутовников, тоді тільки Графович попросив його сідати і навіть подав руку на прощання, а то не зважався навіть і в кабінеті сажати його, не то що вести в салон! І оцей-то купчик, Степан Хомутовников, уявився тим фігуральним купцем, якого сподівалися на свій дорогий скарб (красавицю Олімпію) пани Свойські!.. Чи се можливо?! Що сказала б покійниця бабуня Александра Львівна Милорадова, якби були дожила до сього часу? Та що скаже й тепер тіточкаа Ольга Николаївна Дудулій, як почує, що Лімпочка засватана за Хомутовникова?..

Засватана?! Господи боже, ще ж бо вона не засватана! Слово не дано, нічого ніяк рішучого не сказано! Так собі ще... Правда, Хомутовников важиться — можна сказати, так як би сватається, але ще навіть і він сам не освідчався, бо і в домі був тільки всього тричі — з першим візитом, та на святки, та так один раз; говорив, правда, за його пан Хуторенко, його ментор, панок-сусіда, що ввів Хомутовникова і в дом панів Свойських, говорив таки доволі виразно, що от, мовляв, Хомутовников має замір свататись, тільки не знає, як би було прийнято його освідчення. Однак на се пан Свойський нічого рішучого не одповів, сказав, що се діло поважне і що про його треба подумати... притім знов повів з Хуторенком розмову про Хомутовникова: як іменно стоять його справи, на чиє ім'я було куплено йому маєток, чи увесь банківський довг уже сплачено і т. ін. Все було добре, навіть дуже добре. Лі все ж таки треба було поміркувати, "потолкувати з своїми"; пан Свойський так і одмовив пану Хуторенку, коли той сказав, що в неділю вони з Хомутовниковим знов приїдуть з рішучим візитом.

Отож вся сім'я й радилася, зібравшись днів за два до неділі у світлиці. Думали пильно!.. Клопотно міркував пан, поважно розважала пані, скорботно замислювалась панночка... Хоть би він, справді, не так бридко звався, той Хомутовников! Ну, нехай би Петров, Андреев, Антонов або вже Баранов, Козлов, а то таки Хомутовников!.. Хомутовников, Хомутовников,— як не скажи, все мерзенно, капосно!

— Хомутовников! — сказала вголос пані Свойська до чоловіка, сидячи з папіресою на кріслі.— Так і видно, що його рід розторгувався з хомутів!

— Ну що ж! — одповідав пан, ходячи по хаті.— Зате скільки грошей наторгували!

— Грошей! — звичайно! Що ж би за таким потомком було, коли б він ще й грошей не мав? На поріг би ніхто не пустив!

— Так і нема чого говорити! — провадив пан.— Притім, які тут пороги! Се річ загальна, дух часу: дворянство, дякуючи всьому, ослабло, воно не може більше держатися в замкнених границях свого стану, воно мусить дедалі все більше давати місце елементу... елементу прийшлому, так званій аристократії грошей.

— Аристократія! Просто збрід всякий, аби з калиткою!

— Власне, з калиткою! Тож і говорить: аристократія грошей. Се єсть сила. Притім, вертаючись до Хомутовникова, скажем, ну нехай він з купецького стану, але чого ж хотіть: він купив тут маєток, став тутешнім обивателем, він такий самий поміщик, як всякий інший поміщик-дворянин!

— Поміщик! Так, значить, і наш Гаврило теж поміщик, через те що купив землю?

— Про Гаврила нема чого говорити: Гаврило — дурень-мужик, неотеса, який так і зостанеться дурнем-мужиком.

— Не дуже-то дурень, коли, побувши у вас прикажчиком, зумів купити собі землю під самим носом у вас!

— Здається, і у вас теж! — поправив пан.— Можна ж було дивитися теж! Ви ж правдива поміщиця і знали порядки в маєтку ще за татка вашого, маєток ваш власний!

— Мій!..— гірко проказала пані й умовкла.

— До того,— почав знов пан,— зовсім нема чого нам говорити про те, чи

Хомутовников пан, чи не пап. Ми повинні зважити одно: чи може Олімпія вийти за його такого, як він єсть, чи можлива він партія для неї.

— Отож, власне, чи можлива! Нехай Лімпочка зважить сама!.. Я не беру на себе такої одвічальності!..

— Одно з певністю можна сказати, що вона буде обезпечена навек,— проказав спокійно пан.

— Се так, вона буде обезпечена...— почала знов пані.

— І се головна річ,— перебив пан.

— Головна, звичайно, і не будь сього, не було б про що й говорити; але ж єсть ще й друга річ: становище в товаристві. А я не знаю, чи не буде те становище збавлене навек, коли Лімпочка піде за Хомутовникова! Нехай вона зважить сама, чи зможе вона увійти в путньому товаристві з таким мужем, коли навіть він буде прийнятий там!..

— З таким мужем! — переказав пан.— Буде муж як муж! Я не знаю, чого такого хотіти од Хомутовникова: чоловік він, правда, собі простий, не дуже-то... обшліфований, але я не бачу в йому нічого вже такого страхотного!

— Ах, бога ради! Дай спокій!..— покликнула пані.— Уже іменно Хомутовников — страхоття якесь! Просто опудало, штурпак, і більше нічого!.. Неможливий!.. Ані ввійти, ані сісти пристойно, не говорю уже слово сказати: червоніє тільки та потіє; мені завжди здається, що від його просто хомутом тхне!

Промовивши сее з виразним помахом рукою, пані побачила, що занадто вже натягла струну і ужила занадто вже виразної догани: панна Олімпія, що сиділа трохи оддалеки, на козетці, опустивши замислений видочок, раптом з прикрістю підвела його, немов її "гречеський" носик справді почув хомутовий дух. Навіть оддихнулася, і на лиці її з'явився тяжкий вираз. Рішуче слово можна сказати в таку хвилину!..

— Звичайно, я не говорю! — мовила пані, спустивши тон.— Ми не можемо вимагати багато, коли наші справи знаходяться в такому лихому стані!..

Ах, ті справи! Панна Олімпія ненавиділа, власне-таки ненавиділа той вираз — "наші справи" (оті "обстоятельства"). Те слово просто дричало її нерви! Воно-бо гасило завжди найясніші її мрії, бажання, думки! Аби тільки подумалось про зимівлю у великому городі, про подоріж з "дядею Костею" до Петербурга або навіть про свіжі туалети на зиму, зараз уявлялось те осоружне слово: "обстоятельства", "наші обстоятельства"! Боже мій! Та тут за чорта можна одважитись вийти, не то що за Хомутовникова! Аби тільки не чути сього мерзенного слова! Панна Олімпія прикро, але рішуче дивилась перед собою.

Тим часом мама скінчила мову про справи і вдалася до Олімпії:

— Як же ти думаєш, Лімпочко?.. Може, ти думаєш, що ти... могла б згодитись?..

— Що ж мені думати! — одказала дочка з невиразною суворістю. Чи то значило, що не їй про те думати, чи що думати нема чого, коли іншого виходу нема... в тих любезних "обстоятельствах"?..

— А скільки, одначе, землі у Хомутовникова? — спитала згодом пані у мужа.

— Та вже дуже багато!..— одповів той.— Адже він, опріч маєтку Євграфа Петровича, купив ще й землі у мужиків, що помандрували на Сибір.

— От як! — промовила пані, і повне лице її ніби розгладилось, брови підвелись угору з приємним дивуванням, на устах з'явилося щось подібне до усміху.

— Лімпочко! — озвалась вона знов до дочки.— Ти пам'ятаєш дом Євграфа Петровича? Ти ж там бувала колись, ще при тіточці!

— Пам'ятаю трохи!..— одказала панночка все ще коротко.

— Дуже хороший дом! Правдивий панський!..

— Чудесніший дом! — підхопив татко.— Звичайно, він опущений, а якби опорядити!.. Хомутовников за його не дбає, живе у малому домочку, але якби взявся... Звичайно, прийшлося би нову покрівлю дати, наново обтиньковать...

— Та, я думаю, треба було б і нові паркетів вставити,— вкинула пані,— взагалі і всередині все опорядити...

— Хомутовников казав, що він отее почне справляти в будинку все; казав, що й мебель нову спровадить,— озвалась Олімпія.

— Він тобі казав? — виразно перепитала пані.— Себто як?.. Була яка розмова? Казав він тобі що-небудь про свої заміри?.. Заговорював?..

— Ні, нічого не казав! Так, взагалі, до слова прийшлося,— одповіла панночка й вийшла з світлиці на веранду.

— Та я думаю,— докинув пан,— що Хомутовников і не зважиться сам говорити, освідчатись; він, як видно, доручив усю справу Хуторенкові. Ну, та от вони в неділю приїдуть...

— Як в неділю? Може, на обід?

— А звичайно ж, уже на обід!.. Принаймні, як Хуторенко мені казав, що вони приїдуть у неділю, вдень, то я й сказав: так приїжджайте к обіду. Я думаю, що тут нема нічого такого?.. Се не єсть якесь запобігання з нашої руки!

— Звичайно! Тут ще нема ніяких авансів — згодилась пані.— Хомутовников у нас буває, все-таки знакомий, річ зовсім натуральна! Але ось що: треба ж, коли так, подумати про обід...

— Та що ж там думати? Та ще й за три дні!

— Яких же три? Завтра якраз п'ятниця, я хотіла посилати в містечко, ну от, можна дещо купити, приготувати...

— Ну, се вже ваше діло! — мовив пан і простяг руку до газет.

— Хоч, по правді сказати,— міркувала все-таки пані вголос,— для таких гостей нема чого добирати: багацько вони тямлять! Я думаю, путнього обіду вони навіть і оцінять не можуть!

— Тим краще для вас! Менше клопоту,— мовив пан, розгортаючи газету.

— Ну, щодо клопоту, то все одно! Бо не можу ж я зготувати їм якусь там соломаху чи їхні мужицькі щі та гречану кашу; вже для самої честі дому треба подумати.

— Як собі хочете, се ваше діло! — одказав пан, рішуче заслоняючись газетою.

— Я думаю,— розважала все-таки вголос пані,— що до супу можна зробити пиріжки

з мозками — наш Арсентій їх дуже добре робить; чи, може, зробити великий пиріг, у москвичів се в звичаю... Га? Як ти думаєш?

— Ах, та, їй-богу ж, я не знаю! Мені се однаковісінько! — вже досадливо одказав пан і нетерпляче зашелестів аркушем.

— Ні,— проказала сама собі пані,— пиріг не подобає: наче яка осібна урочиста пригода!.. З якої речі! Краще пиріжки. Ну, звичайно, бульйон добрий, міцний... Далі можна рибу зготувать... там уже як до риби... а риба, я думаю, повинна бути під шабаш в містечку. На печеню можна що-небудь з дробини... А ярина?.. Яка ж ярина?.. Ах, правда, у мене ж єсть артишоки! Чуєш ти? Дементій, по давній пам'яті, заїздив і привіз мені артишоків од Графовича!

Пан одірвався од газети, але дивився безтямним оком, поки пані знов не проказала:

— Значить, будуть артишоки?

— Ага... можна...— проказав пан усе-таки досить безуважно, беручися знов за газету.

— Чудесно!.. Тільки се вже іменно така потрава, що навряд чи вони й зрозуміють! Може, й не бачили зроду артишоків!.. Ну та дарма! Не можу ж я подати за ярину яку-небудь парену ріпу! — закінчила пані, осміхнувшись. Далі вона поміркувала ще мовчки, яку б солодку потраву загадати, і, промовивши: "Так! На солодке буде крем!" — встала й велично попливла з покою, чуть-чуть коливаючись огрядною постаттю.

На веранді, закуривши папіросу, вона підійшла до Лімпочки; панночка стояла, прислонившись гнучким станом до стовпа та дивлячись кудись перед собою, але вже мовби не так суворо, як перше.

— Чого так загадалась? — спитала мама, випускаючи струмочок диму.

— Так собі! — одповіла панночка, злегка усміхаючись.

Пані теж чуть помітно усміхнулась, прикладаючи папіросу до уст та споглядаючи вбік на дочку прижмуреними очима. При тім зауважила одну окрему річ і одразу спитала:

— Що ж се з твоєю брошкою? Де ж голубець? Одломився, чи що?

— Одломився,— недбайно відказала панночка,— та дарма! Мені щось не до сподоби було з голубцем! Так краще — сама віточка.

— Нічого, нічого!.. Хутко матимеш другого, золотого голубця, тоді не таку брошку справиш! — мовила мама з коротким втішливим присміхом і смачно затяглась папіросою.

Настала неділя. Панна Олімпія одяглася в дуже гарненьке убрання, хоч нібито простеньке, світло-сіренька, чуть-чуть бузкова барва того убрання надзвичайно подобала до ніжно-блідого обличчя Лімпочки, так само як і припадистий крой — до її тонкого гнучкого стану. Легеньке нашиття спереду з білих кружальців трошечки-капелечку одкривало її ніжну шийку й спиналося під горлечком золотою запинкою, віточкою тою (без голубця). Світло-каштанове волосся було мило прибране: ззаду воно було просто закручено, а спереду тії чуть-чуть підвиті пасмочка, недбало спускаючись на делікатне чоло, були в надзвичайно милій гармонії з темними й тонкими брівками.

Пані Свойська признала Лімпочку дуже, дуже принадною. Дивлячись на неї, вона в думці навіть дивувалася, як могла Лімпочка, з такою вродою, сподобатись тому... сиволапому! Невже він розібрав?... З утіхою дивилася пані на свою доню — і разом з гірким жалем! Боже мій, така хорошенка — і достанеться Хомутовникову!.. Ах, просто серце обливається кров'ю!.. Торік на іменинах у князя як всі ахали, дивлячись на Лімпочку! Сам князь (а вже ж він знається на речах!) скільки наговорив компліментів про Лімпочку: і артистичний розріз очей, і надзвичайно тонко очерчений ротик, і зграбність — і все!.. Так, компліментів говорилося досить, а одначе, от уже рік минув — цілий рік — і все ж таки нікогісінько нема! Опріч того... Кузьмича! Ах! Кузьмич, Кузьмич!.. Не бачили б тебе очі і ти не бачив би Лімпочки, як своїх вух, коли б не такі прокляті обставини!

— Одначе, що се вони не їдуть? Пора б уже! — перебив ті думи пан, цокаючи дзигарем.

— Справді, пора б уже!..— згодилась пані, впадаючи теж в неспокій.— Може, роздумались?

— Ні, чого там роздумались!.. Ще приїдуть!.. От, може, поки з церкви, поки що.

— Ах, правда! Він же, мабуть, у великому благочесті вихований... своїм тятенькою!..

— Та вжеж!..

— А до речі, як же то тятенька? Чи не буде він противитися шлюбіві синка? Може, скаже з грошима шукати?

— Ого!! Нехай лишень пошукають у нас молоду з грошима!

— Се то правда! Та хоть би й були, то хто ж би з грошима пішов за Хомутовникова?! Уже й так велика жертва і честь для його, коли хто йде з благородного, хорошого дому. І то трудно зважитись,— ох, як трудно!.. Просто ради собі не даси!.. Що то ще скажуть в товаристві!

— їдуть! — покликав пан і поступивсь до вікна. Пані теж підвелась, дивлячись.

— Ого! — постерігав господар.— Сьогодні вже іначе! Екіпажем і четвернею впростяж!

Панине обличчя мимоволі прояснилося усміхом.

— Ну що ж!..— мовила вона ласкаво, немов підбадьорювала.

— Що се таке?! — згукнув одразу пан.— Якась дама?..

— Як дама? — перепитала господиня турботно.

— Так, дама!.. Я не знаю... щось таке під вуалей...

— Ах, боже мій!

Дійсно, в нап'ятому повозі сиділа поруч із мужеською постаттю друга постать, зап'ята синім вуалем.

— А! Се не вони!..— мовив пан, коли повоз в'їхав на подвір'я і наближався до ганку.— Як се я не пізнав виїзду! Се Наські! Він і вона.

— Наські?! Ах, боже ти мій! От уже не в пору так не в пору!.. Просто як на злість! Нещастя!..

— Та що ж таке? Чим же вони так особливо перешкоджають?

— Як чим?! Звичайно, се вже така перешкода, така страшенна перешкода! Просто нещастя, нещастя!..

Але не було коли умлівати, треба було йти вітати гостей.

Незабаром почулися голосні поклики. Далі гості й господарі увійшли в світлицю й розмістилися біля стола, розмовляючи всі разом. Гостя, пані Наська, сидячи на канапі, почала доводити господині, що вона так давно збиралася до неї і все ніяк не можна було зібратися, далі питала про здоров'я, як всі маються, панна Олімпія?.. Тут саме ввійшла панна Олімпія. Пані Наська, повітавшись й нишком оглянувши її уважним поглядом, почала їй говорити, що вона недобра, не хоче одвідати її, пані Наської, дочок, що вони їй кланяються й дожидають. Пані Свойська і Олімпія вимовлялися, через що вони обидві довго не були у Наських.

Тим часом панове говорили своє. Господар розпитував Наського про його подоріж до земської управи з поводу розкладки платежу.

Але за яким часом розмова стала спільна і перейшла на спільно-гарячу тему — на тютюн. Інакше не могло бути! Тютюн хоч був зовсім без ціни і хоч тепер зовсім не стоїло ним займатись, але й сього року тютюн не переставав бути надто цікавою річчю для обивателів. Так, власне, засіваний в тих сторонах плебейський тютюн, продукт самої мужицької потреби, був живою темою дум і розмов, спогадувався у самих навіть панських світлицях! І самі панські уста (навіть дамські) раз у раз вимовляли такі неблаговонні слова, як потерть, папуша, махорка,— і то так-таки без перекладу! Для тих, кому цікава історія нашої мови у вищих об-ладах (там, де нею "не владеют"), треба додати, що уживалися без перекладу і такі слова, як "перезимок", "збірка", "пасинкувать", "одвологнуть"! Старалися, правда, скільки можна облагородити ці слова і говорити "зборка", "пасінковать", "отвологнуть"; однак інших слів, як, наприклад, "папуша", нічим не можна було облагородити! А тим часом се термін, що ж зробиш! Коли ж для кого сама річ така жива, то приймається й термінологія! Так було принаймні з тютюном...

Отож пані Свойська доводила, що ціну тютюнові збиває, власне, "зборка": той тютюн, що купці скуповують у дрібноти, навіть у мужиків: мужики почали теж на своїх клаптиках засівати тютюн і збувають його дешево, загоджуються дуже малою платою, бо, звичайно, "їм праця нічого не стоїть"! Еге ж, саме коли пані Свойська доводила се, а пані Наська запевняла, що хоть нехай у неї тютюн до весни злежиться увесь на потерть, а вона нізащо не продасть його тепер по такій малій ціні,— саме тоді почулося знов туркотіння (чи, краще сказати, торохтіння) на подвір'ї.

То приїхали вже Хуторенко й Хомутовников. Приїхали вони зовсім не екіпажем і не четвірнею, а парою господарських коней, запряжених у господарську бричку.

— Хто се? — спитала пані Наська, позираючи з свого місця в вікно.

— Не бачу добре звідси!..— одказала пані Свойська, хоть серце у неї тьохнуло й гаряча кров бурхнула в лице.

— Пан Хуторенко і пан Хомутовников! — голосно проказав слуга.

Незабаром у світлиці почалась прикра заметня, а далі ще прикріша замняття.

Рекомендація, усідання нових гостей обійшлися якось ніяково... збентежено... Розмова пішла теж якось пеняво... сутужно.... ну, просто так сутужно, що господиня мусила аж війнути скільки раз собі хусточкою в лице, так їй душно приходилось!.. Пан господар помагав їй трохи, але ж гості — просто як напосілися!.. Пан Наський і завше не дуже-то говіркий (все тільки жмурить свої підсліпі очі та потакує жінці), тепер і зовсім умовк, бо й дружина його якось загадково примовкла; очі її дивилися так, мовби вона зовсім, так-таки зовсім не бачила ні Хомутовникова, ні Хуторенка, дарма що Хуторенко сидів зовсім близько. Хуторенко ж, чи здорожений, чи, може, здоса-дований, що застав інших гостей, був якийсь похмурий, лиш інколи муркав щось на відповідь... Се теж гість! В якомусь бахматому парусиновому піджаку, голова чудернацько обстрижена, вуси ті довгі, напущені,— чистий дядько з села!.. Ну, та ще Хуторенко — старий чоловік. Бог з ним!.. А Хомутовников? Боже мій, Хомутовников!.. Ще, здається, ніколи не показувався він такою очманбю, як тепер! Одежа то ще, правда, нічого собі,— з доброго сукна і пошита не дуже погано,— але нащо він нап'яв того нещасного яскраво-фіалкового галстука з жовтими горошинами?! А волосся? Матінко!.. Чи не оливою він, справді, примастив його, що воно так полискує!.. А той проділ! Мати божа!!! Ще й сів, мабуть, якось нетямлячись, коло самої Олімпії! І мовчить, тільки позирає в масляному замішанні та мовчки мене свої червоні руки... Ах, бог з ним, нехай уже краще мовчить, а то ще ляпне своє "таперича" та "давеча"!

Господиня умлівала. Вона бачила, навіть не дивлячись, бачила той зміїний усміх (ще мовби здержуваний!), що блукав на гадючих устах пані Наської...

Одначе умлівай не умлівай, а коли ти господиня салону, то треба провадити розмову. Господиня й провадила її, набравшись відваги одчаю: вона доказала, що від Івановки до Петрівки ні в яким разі не буде 15 верст, а хіба 10; потім, що на Теревені їхати куди ближче і дорога ся куди краща, бо гребля зостається збоку... на греблі ж тепер страшенно погано, страшенно!.. Всі стараються її минати... і навіть дерево на нову церкву в Іванівку возять в об'їзд... Хороша буде церква!.. В Теревенях теж хочуть будувати церкву, граф обіщає допомогти, ну і мужики теж, Петро Николаєвич умовив їх приговор зробити.. Та й як же! Таке вже велике село розрослося із хуторів, а церкви не має!..

Ох, що ж далі?.. От говорять про французьких салонниць, які то вони зручні провадити розмову у себе; так, мабуть же, там і гості не сміють сидіти такими мурами! А нехай би котора спробувала розговорити таких гостей! Знала б роботу!..

Та що! Наостанку наша пані господиня приневолена була, за недостатчею матеріалу й підмоги, вимовити надію, що дорога, мабуть, поправиться, бо дощі, здається, вгамувалися і мусить стати на годині...

Несподівано виручила Олімпія: їй удалося якось, в особній розмові, вимучити скільки слів у Хомутовникова; далі вона спитала, який при його оселі сад та чи садить він і новий садок, далі сказала, що у неї єсть її власний садок, де вона сама садить щепи і що їй те добре ведеться. По тій мові вона навіть закликала його піти подивитися на той її садок. Хомутовников охоче встав, сказавши, що він радий "поучитися". На се

панна Олімпія жваво одказала з дрібненьким сміхом, що вона зовсім не важить себе такою мудрою садівницею, щоб у неї можна було учитися; однак обоє вийшли з покою.

За таким щасливим прикладом і господар кликнув своїх панів гостей теж пройтись подивитись на його нову жатку нової системи, куплену на господарській виставці.

Всі пани пішли дивитися на жатку нової системи.

Старші панії zostались самі. Господиня одітхнула вільніше, та ненадовго: пані Наська зараз же попитала її, чи давно у їх буває Хомутовников?

Господиня сп'ятилась, подумавши: "Ось воно, починається!.." І почала щось казати.

— Ви знаєте,— вела далі пані Наська,— що він сунувся був до Гетьманських, але там його не прийняли, просто-таки не прийняли, слуга одправив, сказавши, що пани не приймають. Розумій, як знаєш...

Господиня заверетенилась. "Боже мій! — подумала вона,— невже навіть так?.. А що ж скажуть, коли визнають, що..."

— Та й як же справді! — доказувала все пані Наська.— Хомутовников — купчик, проліза!

— Батько його, кажуть, звісний комерсант,— спробувала вставити пані Свойська.

— Комерсант! — погордливо мовила гостя.— Просто лабазник, торгує шкурами та шкурятяним крамом десь там на задворках.

— Може бути!.. Та все ж таки молодий Хомутовников поводитьсь тут досить призвоїто, нічого такого про його не чуть... Чоловік він простоватий, але живе тихо й скромно...

— Я думаю! Не доставало б ще бешкети чинити! Йому тільки й застається нищечком сидіти в своїй норі!

Пані господиня хоть боронила Хомутовникова, одначе зауважила потрібним сказати на те:

— Обтім, я мало його знаю!.. Се от, власне, Хуторенко познакомив його з нами... Хуторенко з ним добре мається і от, познакомивши де з ким із сусідів, і у нас буває вкупі з ним. Я не вважала можливим одказувати Хомутовникову од дому, од знакомості з нами, вже ради самого Хуторенка, бо з Хуторенком мій муж служив колись в одному полку і, здається, вони ще й школьні товариші...

— А скажіте, чого, власне, живе тут Хуторенко? Він же не нашого повіту, здається?

— Ні, не нашого. Тут його сестра замужня, а він взяв у оруду шматок землі у графа.

— Багато?

— Ні, щось, здається, десятин сто.

— Тільки всього!..

Пані господиня перевела розмову взагалі на держання землі, на господарство... Одначе, коли всі повернулись знов до хати, вона не знаходила в собі тої ретельності, що (хоть із несвітською силою) здобувала в собі перше, і тепер почувала, що й на її устах мимоволі проступав той самий рух байдужої погорди, який ледве примітно зміївся десь коло рота й підведеного підборіддя пані Наської.

Було вже пізновато, однак Наські не рушали додому. Виходило так, що й їх уже

треба було мати на обіді. Ну, що ж! Все одно вже!.. А обід пристойний — навіть єсть артишоки... Можна хоть кого прийнять!..

Отже, пані господиня вийшла на часинку, а швидко після того, як вона знов сіла на кріслі в світлиці, слуга звістував, що подано до столу.

— Ах, як ми засиділись! — заметушилась пані Наська.— Ми виїхали після сніданку, і я думала, що одвідаємо вас та к обіду й додому поспіємо!.. Там, певне, дочки ждуть!..

Звичайно, гостинність обов'язувала господиню запросити гостей зостаться на обід у неї; пані ж Наська теж, либонь, зважила за обов'язок грічності зостатись, не тікати від обіду, коли він вже поданий.

Всі перейшли в столову.

Заокала посуда, ножі, видельця, зайшов звичайний в початку трапези рух; гомоніли, п'ючи першу чарку, мужчини, базікали щось таке дами.

Однак згодом у гурті мужчин пан Хуторенко знов упав у понурий настрій. Сидячи за столом, він зауважив, що Наських було посаджено на поважніших місцях, ніж його й Хомутовникова, та й взагалі щось йому здавалось неприємне в поведінню господарів, найпаче господині: ані припрошували його, ані якоїсь одмінної уважності не показували; от так, мовби він був якийсь малознайомий підсусідок, що випадком трапився на обіді, а не сподіваний гість (сват же то, здається!). Он і старий все займає розмовою Наського... Та що вони, справді, собі думають? Говорилося ж їм толком про сей день, так що ж вони якісь панські хвиці представляють?

Обід тим часом ішов своїм ладом. Пиріжки були чудові, бульйон теж був чудовий. Пані господиня була задоволена. Гостя, сидячи біля неї, постерегла тим часом і по закусці, і по пиріжках, і по всьому (бувають такі дрібні, майже невловимі прикмети, по яких панії вловлюють досить важні речі), що обід був не випадковий, хоть би й святочний, а умисне приготований, як то кажуть, для сподіваних гостей... Еге-ге! Он і Хомутовников, хоть більше мовчки, але знов сидить біля панночки... Ось воно що!..

З'їли й рибу, теж гарніровану способом, зрозумілим для пані Наської. Що ж до смаку, то риба була зготована досконало! Господи боже, то ж, здається, ще й не така риба готувалась колись-то в сій самій господі, ще за татка паниного: які бували коропи величезні, осятри, спроваджувані здалека, навіть стерляді! Адже з одного чудово маринованого осятра небіжчик татусь і на той світ пішов, як сказати по правді!..

А то б то не зготувати якогось там судака!

Але надійшла хвилина найбільшого тріумфу господарського: подали артишоки. Гостя прибрала саму безуважну, недбайну міну, беручи артишоки, одначе тим не могла обманити господині, бо господиня пройняла поглядом тую броню і тріумфовала ще більше, хоть сама, звичайно, мала міну ще байдужішу, ніж гостя.

Артишоки, злегка облиті підлевою, лежали на полумиску у всій своїй знадливості й оригінальності. Коли дійшла черга до Хуторенка, себто коли слуга підніс йому полумиска з тими чудними овочами, він скосив на них очима і який час не знав, що почати.

— Прошу! — мовив йому далі господар. Хуторенко взяв собі того овочу на тарілку,

але

знов замислено дивився на його, ваговито вип'явши губу. Його просте, але виразне лице немов говорило: се що за чортівня?.. Господар зауважив той вираз і лукаво усміхнувся, дивлячись на його. Господиня теж зауважила Хуторенкову загайність і спитала його з усміхом:

— Ви, може, сього не любите?

"Бач, чортова циндря! — думав Хуторенко.— Зготувала біс її знає що, та ще й питається! Дарма! Ти думаєш, я тебе злякаюся?"

— Ну, рушаймо! — торкнув Хуторенко Хомутовникова за плече.

— Га? — спитав той.— Уже їхати? Додому?..

— Звісно, додому! А то ж куди? Господарі обоє оторопіли.

— Як? Що таке? Куди ж ви?..— посипались поклики.

— Моє шанування! — знов проказав Хуторенко, ставши перед господинею.

Господиня, забувши все, схватилась:

— Та як же се?.. Куди ж ви спішиться?.. Зараз буде чай!

— Дякую! Утрахтовали! Досить!..— одмовив Хуторенко.

— Справді, се якось так...— щиро говорила господиня навіть і Хомутовникову, коли він підійшов до неї прощатись,— ви так спішиться!.. Посидьте! Чаю нап'ємось!

— Та мені не що!.. Се от як вони (власне Хомутовников мовив "ани-с" і одкопирчив великий палець в той бік, де дожидавав Хуторенко).

— Пора, пора до двора! — рішучо проказав Хуторенко.— Дякуйте, Степане Кузьмичу, господиням за ласку та за шану, і рушаймо!

Обоє подались до виходу. Господар догнав їх серед світлиці й мовив нишком Хуторенкові:

— Що ж се таке?.. Куди ж ви тікаєте?.. Як же се буде?..

— Здається, ви самі могли б зрозуміти, що нам нема чого zostаватись! — одказав Хуторенко. Господар скосив погляд на тих Наських, що сиділи до них спиною, й подумав: "Справді, воно якось так випало, тая перешкода..." Одначе хотів був провести гостей до брички, щоб умовитись, коли знов можна було б побачитись, але тут лиха година понесла теж і Наського на ґанок, з сигарою, покурити на вільнім повітрі. Ну не бігти ж було при ому за Хуторенком, тим більше, що пан Наський зачепив господаря якоюсь розмовою.

У світлиці розмова велася проміж панями своїм ладом. Але думки господині були далеко; вона сиділа якась непритомна. Панночка Олімпія стояла мовчки біля вікна й дивилася в той бік, де зникали поза брамою жовті кучері Хомутовникова. Вона зовсім не знала, чого Хуторенко й Хомутовников так раптово рушили, але вона постерегла, що Хутрянко мовби чогось розгніваний, і серце її чуло в тому якусь лиху провість. Вона стояла поблідла, ІІЧЄ зіп'яла одразу.

— Яка вродливиця ваша Олімпія!..— говорила тим часом пані Наська господині.— Чудова у неї постать!

Але й та похвала не потішила господиню, хоть вона й одповіла: "Ви дуже добрі",—

але в думці, як то кажуть, "премогла б — розірвала тих Наських". Ну принесло ж їх, справді! Просто як на злість!..Звісно, Хуторенко згубив усяку надію їх пересидіти їх і поїхав!

А Наська, справді, як на злість, після Хуторенка, після Хуторенка не сиділа довго; хутко кликнула чоловіка й забралася додому, навіть на чай не зосталася.

— І чого приїздила, проклята!— мовила вголос нині Свойська, коли скінчилися всі сердечні прощання і цілування з примовляннями: "Глядіте ж, не забувайте нас". І коли повоз панів Наських виїздив з двору, майже прошептала: "Тепер, значить, діло буде до другого разу! Коли ж саме сподіватисятих знов?"

Тим часом Хуторенко й Хомутовников їхали вже шляхом. Хуторенко перше сидів у лютому мовчанні, далі, вже за селом, почав:

— Так, щирю правду сказано в Котляревського: знайся кінь з конем, а віл з волом!

— Себто як? — спитав Хомутовников.

— Та так! Що не було чого нам лізти сюди. Мовляв, з суконним рилом та в калачний ряд, на зальоти в такий благородний дом! Чортове сміття панське! Хутко їх з душею продадуть за довги, ні, ще приндяться, хвастають! Ось-то ми, великі пани, нехай дрібнота не квапиться до нас!.. Щоб ви виздыхали, прокляті!

Хомутовников тільки плечима здвигав, а Хуторенко все кипів:

— Інші б обома руками вхопилися при таких злиднях, а вони, дивись ти, ще коверзують, перебирають! І все ота химерниця мамуня! Як же, не може забутися, що величного роду — предводительська дочка,— що татусь у Петербурзі бував та сенаторам калощі подавав! Не може вона сього всього забути! Ну і зоставайся з своєю пихою, шукай великих панів, щоб узiali твою голу дочку. Трасця твоєму батькові!

— Але чого ви так гніваєтесь? — попитав Хомутовников.

— А того, що я теж дворянин! — одповів Хуторенко, торкнувши себе в груди. — Нехай вони собі того не думають — я не позволю з себе дурня строїти і на зневагу теж не дамся! А коли я кого приводжу, то й честь і зневага заодно йдуть і мені!

— Але що ж таке зробилося?..

Хуторенко не відразу одповів, тільки засопів з лютості. Далі мовив ніби спокійно:

— А те, що тобі дулю під ніс дали!

— Як кажете?

— Дурень ти, от що!

— За що лаєтесь?..— сумирно промовив Хомутовников.

— А за те,— закипів знову Хуторенко,— що ти зовсім без глузду в голові, коли ти нічого не розумієш!!! Гарбуза тобі піднесли. Ти ж його їв за обідом?

— Га?..

— Кажу, гарбуза тобі подавали за обідом? — Гукав ще голосніше Хуторенко.— Ти чув, як господиня казала: "Догадайтеся, до чого то"! Звісно, розумному досить, а дурному то все мало, хоть йому в пику плюй! Ще й сказав: "Покорніше благодарю!" — та й удруге набрав на тарілку, й господиня мало не задушилася од сміху!

— Що ж тут такого смішного?..

— Йолоп!

Сього слова Хомутовников, на користь свою, не розібрав, а тільки плечима здвигнув; далі промокни, як винуватий:

— Хіба ж се вже не подобало удруге набирати? Вона ж припрошувала!

Хуторенко знову фукнув од злості:

— Говориться тобі, дурню, що тобі подали гарбуза; а коли подається гарбуз — по вашому тиква, — то се значить, що женихові гикають дулю під

ніс, одказують делікатним способом. Ото ж у нас так і говориться: "Гарбуза піднесли", — значить, одказали.

— Та якого ж гарбуза?.. Се ж якісь зовсім маленькі були!

— Все одно! Коли б було у мужиків, то, може б, піднесли такого, як твоя довбня, а у панів — панські!

— Ото справа!..

— Еге ж. Я з самого початку постеріг, що стара якась зовсім інша сьогодні, ніби кирпу гне, та дедалі все більше; за обідом зовсім якомось чудно поводитьсь; ну, а гарбузи вже й до останку показали все! Та так же воно й єсть: вона ж знала, що ми будемо на обіді, бо я старому сказав, що в неділю приїдемо свататися, а він каже: "Ждатимем з обідом, тим часом порадимось дома". Я ще й кажу: "Глядіть же, радьтеся, та щоб уже справа була певна, щоб нас не уводили". Ну от і порадились, і зготували!

— Кепсько!.. Пропало діло!.. Шкода се, дуже шкода!..

— Чого там шкода? Мало хіба єсть панночок? Підуть, з дорогою душею підуть! Звісно, тільки не треба лізти у великопанські чертоги, треба пам'ятати, що гусак свині не товариш! Ану-ну, хлопче, торкай! — гукнув Хуторенко до візниці. — Чого вуха розвісив?

Справді, візниця чи зацікавився голосною розмовою, чи задрімав, схиливши голову набік, тільки зовсім залишив коней, і вони йшли, як самі хотіли. Тепер він підібрав віжки, потяг коней батоном — і бричка, підскакуючи, шпарко заторохтіла шляхом.

— Якого ти чортового батька так женешся?! — гукнув знов Хуторенко. — Що ти міри не знаєш!.. Кістки хочеш розтрясти, чи що?

"Ото сердитий який пан сьогодні, — думав візниця, — ніяк йому не догодиш!.."

Бричка покотилась вільніше — все далі та далі від панів Свойських.

Минуло два тижні. Свойські все дожидали, що Хуторенко з Хомутовниковим приїдуть; але вони не приїздили. Коли першої неділі їх прождали даремно, то другої пан Свойський сам поїхав до Хуто-ренка, але не застав його дома. Тоді він подався до Хомутовникова: "Що ж, мовляв, адже ж ми знайомі, тут нема нічого такого — знову візиту оддати!" Одначе й Хомутовникова не застав: у дворі її його сказали, що панич поїхав у гості.

— Куди?

— А бог його зна!

"Чи не до нас?.. Може, я розминувся! — подумав Свойський. — Бо я їхав навпростець..."

Кинувсь додому, але Хомутовникова в господі не було.

Третього тижня після сього у містечку був ярмарок. Свойський хотів поміняти собі коней на ярмарку (се він частенько робив), притім мав надію напевне побачити там і Хомутовникова чи Хуторенка. Пані й панночка теж були в тому певні й з нетерпеливостю ждали повороту пана господаря.

Пан вернувся навіть зарані — тими самими кіньми, не помінявши їх. В хату ввійшов лихий, з обличчям зовсім зміненим, і почав шпарко ходити по світлиці.

— Що з тобою? Чим ти так розстроений? — спитала в його пані.

— Єсть від чого розстроїтись!..— одповів пан.

— Що таке? З кіньми не повелось?..

— А!.. Що копі! Коли б тільки всього нещастя, що коні!.. З Хомутовниковим пропала справа!

— Як?! Ти його бачив?..

— Бачив Хуторенка.

— Ну і що ж?..

— Ну й довідався, що ви провалили справу навіки!

— Я?! Що таке? Яким способом?!

— Так, ви! Вашими дурницями, безглуздими химерами панськими, отими прекрасними артишоками!

— Що таке, боже мій?!.

— А те, що через них вийшло страшенне непорозуміння: Хуторенко зрозумів так, що ви піднесли гарбуза Хомутовникову, ну, і, звичайно, образився, отож того так нагло й поїхав тоді, і вся справа скінчилась, повернули оглоблі!

— Боже мій! Та як же се? Як він міг подумати?!.

— Як же йому не подумать? Він каже, що ви навіть самі так пояснили: ви ж тоді строїли смішки з "гарбузками".

— Ах, боже мій! Та се ж були жарти, мені і в голову не приходило!

— А треба було, щоб приходило! Я вам сам сказав того дня, після обіду, що такі жарти небезпечні. Пам'ятаєте?

— Та звідки ж мені могли бути в думці якісь мужицькі забобони! Я й не знаю про се гаразд, так щось чула колись!

— А! Не заважає всякі звичаї знати та й пам'ятати про них, не цвіркати людям у очі!

— Та хто ж цвіркав?!

— Звичайно, мамо,— встала тут од серця слівце й панна Олімпія,— звичайно, ви просто у очі сміялися з їх!

— Ах, боже мій! Дай спокій хоть ти!..— одказала мати. — Та й чого ви на мене напалися? Ну, коли вийшло непорозуміння, так се ж легко справити! Аби тільки мені побачитися з Хуторенком, я сама роз'ясню! Та що! Я от зараз напишу листа й пошлю!

І пані Свойська, ота предводительська дочка, рішуче звелася з місця, щоб іти писати до хамів. Але пан спинив її, мовивши трагічно:

— Заспокойте ваші чувства, пізно вже роз'яснити справу!

— Як?!

— Так. Хомутовников жениться.

— Як жениться?!

— Так, жениться, як всі женяться — вже засватався.

Олімпія сиділа мов скам'яніла, поблідла. Пані покликнула несамовито:

— З ким засватався?!

— З дочкою Наської! — одповів понуро пан.

— Наської?!!

Очі пані мало не вискакували від люті. Далі, важко опутившись знов на крісло, пані промовила, мов пририта:

— Яка подлость!! Боже мій, яка подлость! Яка підступність!

— Яка ж там підступність? Наська не була дурна, і більше нічого!

— Та як же?! Сама тоді, будши тут, розправляла, що Хомутовникова навіть в домі приймати не можна, що він "купчишка" і бог знає хто. І після сього свою ж дочку за його засватала!!

— Ото ж і єсть розум! — жорстоко добивав пані Свойську муж.— Вас вона проти Хомутовникова під'южила, піддрочила ваш великопанський гонор, ви перед нею розвісили вуха, а перед тими задрали носа, а вона з-під того вашого носа й висмикнула Хомутовникова! Я тепер про всю справу довідався: мені Мошко все розказав, поки я в його стояв; каже, що Наська ото, мабуть, зараз після того, як була у нас, послала сама свого чоловіка до Хомутовникова з візитом...

— Як?! З першим візитом до Хомутовникова?!

— Та там щось придумала, ніби вони мали пшеницю на продаж, чи що... Досить того, що Наський був у Хомутовникова, ну і його закликав до себе, все ніби по ділу; та як узялися, як узялися всі, як стали до його підсипатись, ну, і піймали в тенета! Багато хіба треба, щоб такого дурня вловить!

— Боже мій, яка подлость людська, яка подлость! — все проказувала пані. — І з котрою ж то він жениться?..

— Та чорт її знає!..— сердито одказав пан.— Там Сонька чи Олька! Середня, казав Мошко.

— Сонька, значить! Ах, вона ж... с...

Тут у пані зірвалося слово зовсім-таки не салонне, одначе дуже, дуже вживане в тих сторонах, і то не тільки в мужицтві, а навіть і між панами, звичайно, коли розмовляється отак в інтимному гурті. Притім, ви ж бачили, що пані була тяжко вражена, а тут уже людині не до вибору слів,— вони самі звідкись беруться.

— Проте що ж!..— пробувала себе заспокоювати пані.— Може, Сонька йому більше сподобалась: власне, на смак Хомутовникова і йому подобних Сонька може більше подобатись, така г е р г е п а.

— Ну, вже там гергепа чи не гергепа, а буде панею, поміщицею!

— Та звичайно!..— зітхнула пані.

— Так! Пропала справа!.. І подумать тільки, через що, через таку дурницю, бридню, через ті чортові артишоки!!

— Та може ж,— почала знов пані,— може, то ще вигадки Мошкові? Може, то ще не зовсім певно?.. Може, якби побачитися з Хомутовниковим...

— Ну, нема чого бачитись! Там річ уже скінчена. Жиди ніколи навмання не говорять. Наська вже й табак свій продала, се мені сам купець-та-бачник говорив, бо звісно ж, треба грошей перед весіллям!

— Як?! Продала табак!..— знов покликнула од живого серця пані.— Так вона ж говорила, що при таких цінах нізащо не продасть до весни?

— Ну, мало що говорила! Ляпала язиком, а от тепер грошей треба на весілля, то й продала!

—Ах, подлость, подлость людська! Так! Діло зовсім певне. От незабаром Нась-КІ пришле вам білет: "По случаю бракосочетания дочери моей,— як там вона в чорта! —с Степаном КУЗЬМИЧЕМ Хомутовниковим покорнейше прошу пожаловать с семейством!" Мошко говорив, що в сьому місяці буде й шлюб.

В світлиці настала важка тиша. За яким часом знов зняла річ пані:

— Се не було б так досадно, коли б... Та що! Я просто плюнула б на таких женихів, як Хомутовников, і не думала б про таке сміття, таке дранні, коли б наші справи...

Олімпія не могла слухати далі. Знов ті "обстоятельства"!.. Вона поривно встала й вийшла з хати, подалась в садок, далі, далі, щоб не чути нічого, не бачити нікого!..

Але й там, на лоні тихої, спокійної природи, не знайшла Лімпочка ані спокою, ані пільги тому тяжкому жалю, який був у її серці. Власне, все те, що зустрівалось на її путі в квітнику і в садку, ще більше роз'ятрювало болячу виразку в її серці: ось тут вона йшла тоді з Хомутовниковим отієї неділі... як він приїздив просити її руки; на самоті з нею він уже не так почував себе зв'язаним, говорив більше; правда, вкидав страхітні слова: "оченно-с", "чего-с?",— але говорив уже охвітніше й охвітніше... Ось той кущ, з великими червоними рожами, що так йому "пондравились"... Вона зірвала одну квітку й дала йому. Він так стішився, зробився від утіхи сам такий же "пунцовний" і, дякуючи сі квітку, нащось аж подав їй руку... Рука була противна, мокра (панночка мусила навіть нишком обтерти собі долоню), але Хомутовников почав казати, що коли вона сього куща сама посадила, то він засадить такими квітками все місце коло будинку, весь чисто садок! На таку щирість можна було лиш мило усміхнутись!.. А ось лавочка, тут вони сіли трохи одпочити, бо надворі було душно. Хомутовников одсмілявся все більше, він уже зовсім не боявся її, з тею самою щирістю сів зовсім близько біля неї, так що коли він, говорячи, нахилився до неї, то вона чула навіть дух од його помади,— ох, який крутий дух! — либонь, якої "северной рози" або "царского жасмина",— але Хомутовников, нахилиючись до неї, питався, як би вона порадила йому убрати покої, яким шовком покрити мебель? Далі розмова перейшла якось на те, що Хомутовников хотів купити у Графовича "четверню серых в яблоках". Олімпія радила купити краще вороних. Хомутовников аж підскочив з лавки і, весь просіявши, з веселою ухмилкою промовив: "Быть по вашему слову! Еду в Ромныискать вороньих на ярмарке!"

І от тепер сидіти на шовкових меблях, їздити на тих конях буде Сонька Наської, гергепа! А вона, Олімпія?..

Лихі сльози пекучими краплями бризнули з очей Лімпочки. Боже мій! Через що вона останеться тепер нещасною навіки?! Через маму, через її прокляті артишоки!

— Ви, ви зробили мене нещасною! — кинула Олімпія матері, вернувшись до салону. І сльози знов полилися з очей вродливиці панночки...